

האויב – אפלטון

הדעות במאה העשרים על
הטוטליטריות בתורת המדינה
של אפלטון

דן מישר

הדיון ב'עקרון הטוטליטריות' תפס מקום חיוני כבר בניחותים הראשונים שהתפרסמו על המשטרים הפשיסטיים באירופה. עיקרון זה פורש כשאיפת הממסד המדיני לשלטו שליטה מלאה בכל תחומי החיים של האוכלוסייה ולנצל אותה באופן מוחלט, במטרה להגשים במלואם את היעדים האידיאולוגיים של המשטר.

אחד הדיונים הסוערים שליוו את הפולמוס הפילוסופי על הטוטליטריות נסב על שאלת המקורות ההיסטוריים של השקפת עולם זו. המחייבים את המשטר הטוטליטרי ביקשו למצוא לעמדותיהם תמיכה משני כיוונים: הראשון – הישענות על טיעוניהם המקובלים של הוגי הדעות של העבר וניכוס יוקרתם ותדמיתם החיובית; השני – ביטול חשיבותם של אותם אבות מייסדים שיוחסה להם השקפה מנוגדת, ותיאור דעותיהם כצירופים רדודים של שגיאות חמורות ושיבושים קשים. שוללי הטוטליטריות נהגו בתורות של יריביהם באותה דרך ממש. הפער ההגותי והמדיני בין שני הקטבים היה גדול עד כדי כך שמנע למעשה כל אפשרות להתדיינות ישירה בין הצדדים, ולכן הדיונים היו חדי-צדדיים והתרכזו בעיקר במדינות שייצגו את הקטבים המנוגדים של הליברליזם והטוטליטריות – בריטניה מזה וגרמניה הנאצית מזה – ונמשכו גם בכל שנות מלחמת העולם השנייה.

על רקע זה מפתיעה במיוחד הנטייה ששררה אז בקרב חוגים רחבים בפילוסופיה ה'מערבית' – קרי, באגף הליברלידמוקרטי של בנות הברית: בארצות הברית ובבריטניה – להסגיר למחנה האויב את אחת הפילוסופיות העתיקות, המכובדות

* עבודה זו הוגשה לפרופ' סטיבן אשהיים ב-1997, במסגרת הסמינר "הנאציזם במודעות המערבית 1954-1996".

והיוקרתיות ביותר, היא הפילוסופיה של אפלטון. ספרים ומאמרים רבים שחוברו בזמן מלחמת העולם ולפניה בחרו לראות באפלטון את אבי־אבות הטוטליטריות בכלל, והנאציזם בפרט. המתקפה הכללית על אפלטון ועל תורתו המדינית, כפי שבאה לידי ביטוי בעיקר בספרו 'הרפובליקה', הייתה הקשה ביותר מאז כתיבתו של הספר יותר מאלפיים שנה קודם לכן. מתקפה זו כללה לא רק התנגדות לדעותיו, אלא גם התנערות כללית כמעט מכל מידה טובה שיוחסה לאפלטון בעבר, החל מטוהר מידותיו וכלה בכשרונו הספרותי. מתקפה זו תבעה בדרך כלל מהפכה ביחס לאפלטון: הסתלקות מההערכה המסורתית כלפיו כאחד האבות המייסדים של הפילוסופיה המערבית, ובמקום זאת – זיהויו כאחד המסוכנים שבאויביה. מתקפה כללית זו תמוהה עוד יותר בהתחשב בכך שהתבססותו של המשטר הבריטי על רעיונות ה'מריטוקרטיה' (meritocracy), הייתה עמוקה ומודעת, ומקורותיהם של רעיונות אלה מצויים במידה רבה אצל אפלטון.¹⁸ עוד מתגברת התמיהה, כי לכאורה התחייב שהרגשת המלחמה מסביב תעודד דווקא את אימוצו של אפלטון להצדקת המאמץ של בנות־הברית, ולא את הוויתור המוחלט עליו לטובת המחנה היריב.

מטרתי במאמר זה היא לסקור את הדיון שהתקיים אז על ייחוס ראשית הטוטליטריות לאפלטון. אין בכונתי לערוך סקירה ממצה של כל הנקודות הפילוסופיות שהעלו המתדיינים בסוגיה זו; דברים אלו היו דורשים יריעה רחבה בהרבה, והיו מסיטים את מוקד הדיון מהפולמוס עצמו, לדיון נוסף בצדק היחסי של טענות הצדדים.¹⁹ כמו כן, לא אנסה לבחון את כל המאמרים והספרים שהופיעו בנושא: מדובר במספר עצום של חיבורים שחוזרים בעקביות על מספר תכנים קבועים. אף שיש, לדעתי, מקום למחקר ביבליוגרפי מקיף של המאמרים האלה ולסיווגם, והדבר לא נעשה עד היום, אין לכך מקום בעבודה שלפנינו. לעומת זאת אנסה לא רק לאפיין את הדיון לפי תכניו ונושאו, אלא גם לבחון אותו מתוך זיקה קרובה יותר לנסיבות ההיסטוריות שלו.

א. לפני המלחמה

כאמור, היה קשר הדוק בין עליית הנאציזם – ועמה הוודאות המתחזקת בדבר המלחמה הצפויה בין בריטניה לגרמניה – ובין ההתקפה ההגותית על עקרונות הטוטליטריות ועל אפלטון כאביה הרוחני של תורה זו. אולם גם קודם לכן לא חסרו שונאים למערך הפוליטי המתואר בספרו של אפלטון 'הרפובליקה', שהוא החשוב והמשפיע מבין כתביו על המדינה. בספר זה התווה אפלטון תמונה של עיר־מדינה הבנויה על מימוש הצדק

א הדעה כאילו החתירה לאיכות בשלטון ותורת המדינה של אפלטון כרוכות זו בזו אינה רק נחלת העבר (ר' הקדמתו של Lee עמ' viii, 1987: Plato).

ב סקירה קצרה ומצוינת ברוח זו מצויה אצל J. R. Bambrough: 1962.

הטבעי בין אזרח לחברו, צדק שבבסיסו מידורם בכפייה של האזרחים לתפקידים חברתיים התואמים את תכונותיהם הטבעיות. במדינה זו הכוח הצבאי נתון בידי מסדר של שומרים שחונכו מינקות לשמירה על הציבור, ולשם כך נאסרות עליהם אחזקת רכוש וגם התנהגות ואפילו מחשבה המכוונות לטובתם האישית; השלטון נתון בידי מיטב הפילוסופים שלמדו במשך כל חייהם את כל ענפי הידע הדרושים לניהול עיר משגשגת. למרבית מבקריה של תמונה זו היא נראתה אמנם יפהפייה ואצילית, אך לוקה בחוסר מציאותיות.

אפלטון. קטע מתמונתו של רפאל (1510) "המדרשה האתונאית"

הרמוז הראשון למתקפה מפורשת וישירה על תורת המדינה של אפלטון הופיע ב־1906, כ־2300 שנה לאחר

התאריך המקובל לחיבור 'הרפובליקה'. עצם האיחור הרב בהופעתו מוכיח את יוקרתו העצומה של 'הרפובליקה': מדובר בפרק קצר מעיונו של סר ארנסט ברקר (Barker: 1906) 'הגותם המדינית של אפלטון ואריסטו'. בהשוואה קצרה שעושה ברקר בין הקומוניזם של אפלטון - כלומר איסור הרכוש של השומרים - לקומוניזם המודרני (השוואה הנוטה, יש לציין, לרעתו של אפלטון), הוא טוען בין היתר שבגלל שמרנותו הפוליטית הטיף אפלטון נגד התפתחות מדעית ותרבותית, ובעד הידרדרות אל הברבריות היחסי של ספרטה או של הקהילה האגרארית הפרימיטיבית.¹ ברקר מוסיף וטוען שבשל היעדרם המוחלט מ'הרפובליקה' של הפרט ותודעתו העצמית נמנעת כל אפשרות לתפיסה של המדינה כאיחוד של פרטים, תפיסה שהיא, לדעת המחבר, חיונית וברורה מאליה.²

אולם כיוון זה של ביקורת, מוצנע בתוך ספר כללי על הנושא, שנכתב בזמן שהמדינות הטוטליטריות של המאה העשרים היו עדיין יציר תיאורטי בלבד, לא פתח דיון ממשי על הבעייתיות ב'הרפובליקה'. עובדה היא שכעשר שנים לאחר מכן, בספר 'תורת המדינה ביוון' (Barker: 1918), שאותו כתב ברקר כהרחבה לחלק בספרו הקודם שהוקדש לאפלטון ולקודמיו, לא שינה המחבר אלא במעט מאוד את התוכן ואת הנוסח בפרק על הקומוניזם, אלא רק הוסיף כמה דוגמאות ודברי הבהרה.³ אמנם הקריאה הביקורתית באפלטון לא הייתה המצאת יש מאין של הוגי הדעות של שנות השלושים. ובכל זאת, עצם העובדה שטיעונו של ברקר נותר זהה במשך יותר מעשור, ושהרחבתו בוצעה כמעט כבדרך אגב, יש בה כדי להעיד שללא ההרגשה של שעת חירום אידיאולוגית, ותהיה זו עמומה ככל שתהיה, העניין בטיעון זה נשאר רק במעגל המצומצם ביותר של המומחים לדבר. במילים אחרות, ללא הרגשה כזאת, לא ניתן היה לעורר אצל איש מחוץ לאותו

מעגל מומחים התעניינות בחשד שמימושה של תורת אפלטון הוא עניין מסוכן. חוסר הרלוונטיות של הפקפוק בכוונותיו ומטרותיו של אפלטון הותיר את ביקורתו של ברקך במעמד של הערת אגב, שנידונה להתעלמות ולשכחה.

דוגמה נוספת להצטברות אינוחות מכתביו של אפלטון מספק ספרו של ההומניסט האמריקאי ג'. ג'. צ'פמן (Chapman: 1931), 'לוקיאנוס, אפלטון והמוסר היווני'. ספר זה הוא למעשה חיבור על כתביו של הסופר היווני בן המאה השנייה לספירה, לוקיאנוס מסאמוסאטה, שאותם משווה צ'פמן לחיוב עם כתביו של אפלטון. במיוחד תוקף צ'פמן את מפרשיו של אפלטון שמסוגלים למצוא ב'סימפוזיון', שבו אפלטון דן בפנים השונות של האהבה, שיטה נעלה להארת הנפש בעוד שלמעשה מדובר ב"שעשוע ריק", "תמונה של חיי הוללות [...] ודגנרציה [...] מובנית ומולדת", וב"אוסף של פרדוקסים ריקים ומבלבלים"⁴. למרות שצ'פמן אינו מוצא פגמים דומים בכתביו הפוליטיים של אפלטון, ספרו חשוב לעניינינו כיוון שמטרתו – הערכה ביקורתית יותר ומעריצה פחות לכתביו של אפלטון – תרמה ללא ספק ליצירת האווירה האינטלקטואלית שאפשרה מבחן חדש גם של חלקים אחרים בכתבי אפלטון.

ראשיתו של הפולמוס הייתה למעשה ב-1934, עת פורסם ספרו של וורנר פייט (Fite: 1934), 'אגדת אפלטון'. למרות שנת הוצאתו, ספר זה שייך עדיין בבירור לשלב טרום-נאצי בדין. כפי שהסופר מבהיר בהקדמה, הספר הוא תוצאה של מחקר שהחל ארבע או חמש שנים קודם לכן, ואשר כתיבתו נשלמה בספטמבר 1933, סמוך לראשית השלטון הנאצי.⁵ רוב העבודה והמחשבה על הספר נעשו מן הסתם לפני עלייתו של היטלר; ואפילו אם לא, הרי שמתוך התעלמותו המוחלטת של פייט מהנאציזם, ברור שלא ההתייחסות לשלטון החדש בגרמניה היא שעמדה בראש מעייניו. בהתאם לכך, בספר זה עדיין לא ניכרת ההתמקדות המוחלטת בעייתיות של תורת המדינה על פי אפלטון, אשר תמצא בהתקפות הבאות עליו. אף שעיקר מחקרו אכן עוסק ב'הרפובליקה', פייט תוקף את אפלטון בכל עניין. הוא גם מוצא לנכון לתקוף את מפרשיו של אפלטון בכל מקום שבו אין הם פועלים בביקורתיות הראויה בעיניו, אלא מתוך הערצה שלעיתים חוצה את הקווים ונדמית לו כעבודת אלילים של ממש.⁶

על כן ניתן מקום מיוחד בספרו של פייט להוקעה של ההומוסקסואליות הגלומה באחדים מכתביו של אפלטון, ובמיוחד ל'חשיפת' אהבת הנערים שעליה ממליץ אפלטון לפעמים. בניגוד לצ'פמן שעוסק אף הוא בנושא, אין פייט מוצא בנטייה להומוסקסואליות פגם חמור כשלעצמו,⁷ אך הוא רואה בה סממן להתנשאות של אפלטון על פני רוב סביבתו. הוא מעלה את הסוגיה גם בהקשר לטענתו על התעלמותם של מבקריו ומפרשיו של אפלטון מאלמנטים בעייתיים במשנתו (תוך השגבה, אלגוריה וצנזורה), ומביא את שתיקתם בעניין ההומוסקסואליות כדוגמא מובהקת להתעלמות זו, שאליה הוא מתייחס

בחומרה רבה. באופן דומה הוא מוצא פגמים גם ביכולת המתמטית של אפלטון, בשיטה הפילוסופית שלו, ובאישיותו; גם את הגאונות הספרותית המיוחסת לאפלטון הוא מחפש, אך אינו מוצא לה זכר.

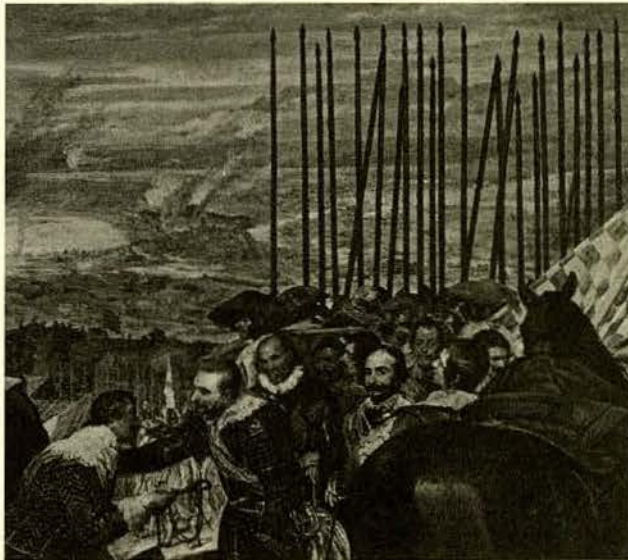
מתוך התקפותיו המגוונות, מתברר שב'אגדת אפלטון' הציב לעצמו פייט כמטרה את הורדתו של אפלטון ממעלת הכבוד שזכה לה, ולצורך זה הוא מבקר את אפלטון מכל הכיוונים. עם זאת, התקפתו על תורת המדינה של אפלטון, שהיא הנושא המרכזי של הספר, זכתה להדים רבים והייתה לה השפעה מכרעת, ישירה ועקיפה, על הפולמוס הפילוסופי שניטש מאז במשך למעלה מעשרים שנה.⁸

העובדה שתורתו של אפלטון מנוגדת ברוחה לדמוקרטיה לא הייתה סוד מעולם. תורה זו מניחה שהאמת ניתנת לגילוי רק על ידי מחקר פילוסופי מעמיק של יחידי סגולה שהשקיעו את חייהם בניתוק מהבורות והגסות של ההמון. אפלטון עצמו, כבן למשפחה אריסטוקרטית ותיקה ורמת יחס, נחשב למי שהתנגד גם בחייו הפרטיים לדמוקרטיה האתונאית; גם הוצאתו להורג של מורו ורבו, סוקרטס, בוודאי לא הגבירה את חיבתו של אפלטון לדמוקרטיה של מולדתו. בכתביו נוטה אפלטון לגנות את המדינה הדמוקרטית ואת אורחיה, אם כי לא באופן עקבי. על רקע העוינות המהותית בין רעיונות הדמוקרטיה לבין שיטתו האוטוריטיבית של אפלטון, ברור שהוא לא נחשב מעולם לשותף באותו מערך הגותי יווני שהיה, ועודנו, מקור חשוב מאין כמוהו לליברליזם. אולם פייט מרחיק לכת יותר מכך.

רצונה של המדינה על פי אפלטון להעמיד את כל מגזרי החברה במקומם הטבעי בהתאם לכישוריהם, נראה בעיני פייט כהסתרה של חתירה גורפת לסדר פנימי מוחלט. את שיא שלמותו של סדר זה הוא משווה לאלמוניות המחושבת של החיילים הפשוטים המשמשים רקע לקצינים בתמונת פנורמת המלחמה 'כניעת בְּרְדֵה' של ולסקו, או לסדר המופתי של מסדרי הצבא הגרמני האימפריאלי, טרם מלחמת העולם הראשונה.⁹

בכך טמון כל החידוש: לראשונה נתלתה באפלטון אחריות משתמעת לעריצותו של משטר שזכרו הטרי עדיין סימל לרבים את כל הרע בעולם, וכמוהו גם זכרה של אחריותו המכרעת של אותו משטר למלחמה הגדולה, כפי שהובלט היטב בהלך הרוחות הבריטי בזמן מלחמת העולם הראשונה ואחריה. דבר אחד הוא לא־להימנות עם תומכי הדמוקרטיה, ודבר אחר לגמרי וחמור פי כמה הוא ליטול נשק נגדה. תוך רמיזה שקופה לְכָך שֵׁאֲפֵלְטוֹן מְבַטָּא הַתְּנַגְדוֹת אַקְטִיבִית, כּוֹחֵנִית וְאֵלִימָה לְדֵמוֹקְרַטִיָּה, פֵּיט מְמַשֵּׁךְ לֵיִחַס לּוֹ תְכוּנוֹת 'גְּרֵמִיּוֹת' גַּם בְּהִמְשַׁךְ הַסֵּפֶר. לְטַעַנְתּוֹ, מֵאִפִּינֵי הָאֲצִילוֹת שֶׁל הַשׁוֹמְרֵי הַמֵּתוֹאֲרֵי

א טענה אחרת של פייט זכתה להתייחסות לא־רצינית. כוונתי לטענתו המוזרה (עמ' 276-278) שספרו של ההיסטוריון והפילוסוף הבריטי ג' לוס דיקינסון, 'הסימפוזיון המודרני', עולה ללא שיעור על מקור השראתו: 'הסימפוזיון של אפלטון. אפשר להניח שעל קביעה זו לא הסכים אתו איש.'

"כניעת ברדה", קטע מתמונתו של דייוו ולסקו (1635) המתאר את כניעת המצביא ההולנדי (משמאל) למצביא הספרדי. הקצינים הספרדים מתוארים בברור – החיילים הספרדים מחזיקי הכידונים, מטושטשים ברקע מאחור.

אצל אפלטון הם כמו אלה של הקצין הפרוסי; האימפריה הגרמנית הטרום מלחמתית יכולה להדגים בקירוב רב את הסדר החברתי על פי אפלטון, והיא ממשיכה את מסורת המימוש של מעמד ה'שומרים' במסדר האבירים הטוטונים בימי הביניים.⁹ הרעיון של ה'גרמניות', המוטען בתעמולה מלחמתית על ברבריות ואכזריות מחד גיסא, ובסטריאוטיפים פופולריים על צייתנות היררכית מוחלטת מאידך גיסא, מסמל כאן את היפוכו המכוער של הליברליזם האנגלו-אמריקאי. אלה גם המושגים שבהם פייט נוטה להציג את המצב הפוליטי ביוון של אפלטון. הספרטנים, יריביהם של האתונאים ומושאי הערכתו של אפלטון, מוצגים אצל פייט כחסרי תרבות, בורים, אלימים, פרימיטיביים וטיפשים, ובקיצור: "הפרוסים" של יוון העתיקה".¹⁰ את התפיסה הזאת משלימה הצגת האתוס האתונאי, המתבטא בנאום ההלוויה של פריקלס לפי תוקידידס, כ"תמונה אצילית [...] של אחת התרבויות המצוינות בתולדות העולם",¹¹ וממנה משתמע זיהויו עם הדמוקרטיות המודרניות בבריטניה ובארצות-הברית.¹²

בנוסף למשטר האוטוריטטיבי של גרמניה הקיסרית, פייט מוצא מקום גם להשוואה בין המדינה של אפלטון ובין ברית-המועצות. לדעתו, מכל מדינות העולם, שם ממומשת תפיסת הסדר החברתי של אפלטון ומתגלמת נטייתו להעדיף אמת ברורה אחת על פני

א פייט מצטט מהנאום באריכות, בסמיכות לקטעים מ'הרפובליקה' שלטעמו ממחישים את מלוא השוני בין שתי השיטות.

דיון פתוח בין כמה אפשרויות.¹² זיהוי זה מוור מעט, שכן דומה שהוא מתקיף את המשטר הסובייטי דרך אפלטון ולא להפך. באומר, למשל, שבי'חוקים' – יצירה מאוחרת של אפלטון על המדינה האופטימלית וחוקיה – ניתן לעשות שימוש "רק בג'ילדים או, אולי, ברוסיה הסובייטית",¹³ מבטל פייט במחי קולמוס את חשיבותם של ההבדלים המהותיים בין הסוציאליזם והפרולטריות של רוסיה, ובין האריסטוקרטיות המעודנת של הפוליס האידיאלית של אפלטון. עובדה זו מדגישה את עמדתו שהעיקרון המהותי העיקרי במדינה של אפלטון הוא השרירותיות השלטונית והריבוד החברתי המוקפד והמתוכנן.

ל'אגדת אפלטון' יש חסרונות בתחום המתודה המדעית: למשל, נטייתו הקבועה של פייט להיעזר באסוציאציות מגוונות מתחומים זרים ולמעט בביסוס דבריו על ציטוטים מכתבי אפלטון, וגם הדלות היחסית של הבנתו ביוון העתיקה, בשפתה ובתרבותה. על אף זאת, שמור לספר מקום חשוב בתולדות הויכוח. הודות להעלאתו של עקרון הסמכותיות המוחלטת של המדינה כעניין מרכזי בתורתו של אפלטון, יכול היה הספר לשמש בסיס לאלה שכתבו בעקבותיו על הקרבה בין אפלטון למשטרים הטוטליטריים.¹⁴

ב. החזית הפילוסופית

מיד לאחר פרסום ספרו של פייט ועליית הנאציזם הורגשה עלייה ניכרת בהתעניינות שעורר ניתוח הצדדים בנאציזם שמקורם באפלטון. חשיפת השורשים הפילוסופיים של המפלגות הפשיסטיות הפכה בידי הפילוסופים ואנשי מדע־המדינה לאמצעי להבנת המשטרים החדשים במושגים הישנים שבהם הורגלו, ומאידך גיסא גם יצרה אשליית קדמוניות שההוגים הפשיסטים והנאצים שמחו להיתלות בה.

ככל שהסכנה הנאצית נראתה מוחשית יותר לציבור בבריטניה, כך גברו הניסיונות לברר באיזו מידה אכן ניתן לייחס את הפשיוס ואת הנאציזם למקורות אפלטוניים. ברוח זו של התמודדות עם החשד החדש שנוצר לגבי ההשתלבות של עקרונות אפלטוניים בתמונת המצב הפוליטית, שודרו ב־BBC במהלך 1937 הרצאותיו של ריצ'רד קרוסמן בנושא 'אפלטון היום'. הרצאותיו של קרוסמן, שהיה באותה עת מרצה באוניברסיטת אוקספורד (ומאוחר יותר היה לחבר פרלמנט מטעם הלייבור ושר בממשלת בריטניה), זכו לתהודה מסוימת והופיעו מיד גם כספר (ר' Crossman: 1963). קודם לקרוסמן, התעלם למעשה השיח הפילוסופי הכללי מהביקורתיות החדשה על תורת המדינה של אפלטון; וראיה לכך היא שאפילו יותר מעשרים שנה לאחר מכן סבר קרוסמן שהוא

א כאחרית דבר לסעיף זה אציין שקרל פופר מצא שביקורת דומה על אפלטון קיימת כבר בחיבורים המונומנטליים של המאה התשע עשרה: Grote: 1888, Gomperz: 1905. מתוך קריאתי בהם אינני יכול להסכים אתו; ביקורתם מסתכמת באזכור אי־ההתאמה היסודית בין 'הרפובליקה' לליברליזם, והביקורת הספציפית והחריפות, שהן המייחדות את הפולמוס של המאה העשרים, אינן מצויות בהם.

עצמו היה הראשון שביטא באנגלית פקפוקים לגבי השיטה המדינית והחינוכית של אפלטון.¹⁴ כמוהו שגו גם רבים אחרים, וביניהם חוקרים בעלי שם כמו ההיסטוריון האנגלי אדווארד קאר (Carr) שטען בגאווה שווא, בהתייחסו לקרל פופר, כי "ההתקפה על אפלטון כפשיסט הראשון, מקורה, למעשה, בסדרה של שידורים מאת איש אוקספורד, ר' ה' קרוסמן".¹⁵

..אסביר תחילה מתוך אילו עקרונות ואורחות חיים הגענו עד הנה, [...] ואף-על-פי שהכל שווים אצלנו לפי החוקים בדברים שבין אדם לחברו, הרי ערכו [של הפרט] בחיי הציבור [נקבע] לפי הצטיינותו הוא, וכושרו הוא הנותן לו יתרון, ולא יחש-אבותיו; [...] עירנו פתוחה לכל ואין אנו מונעים לעולם איש... מלרות דבר שיהא בו מן התועלת לאויב... כי אין אנו שמים מבטחנו... בכלי-מלחמה ובתחבולות, אלא באומץ-רוחנו למעשים. ובשעה [שיריבנו] משתדלים להפיה בלב בניהם רוח גבורה מילדותם על ידי חינוך חמור, חיים אנו חיים של נחת, [...] ובאמת, אם אנו מוכנים לחרף נפשנו מתוך חיי נחת ולא מתוך התכשרות לסבל, ועל-פי רוח הגבורה הטבועה בהרגלי חיינו ולא על-פי גזירת החוקים, הרי יתרים אנו עליהם, [...]. אנו אוהבים יופי, שיש עמו פשטות, ואוהבים חכמה, שאין עמה רכרוך. [...] ואין אנו סבורים שהדיבורים קשים למעשים, אלא שמויק הוא לא ללמוד תחילה מתוך דיון מה שיש ללמוד, לפני שיתחילו במעשים. כי גם בזה נבדלים אנו מאחרים, שאנו מעיזים ביותר ובאותה שעה גם מעיינים יפה בכל דבר שיש בדעתנו לאחוז בו; ואילו האחרים, היעדר הידיעה מוסיף להם אומץ, והתבוננות – היסוסים. ובאמת ראויים להיקרא אמיצילב רק אלו המכירים ויודעים גם את נוראות המלחמה וגם את נעימות החיים, ואינם מתחמקים בשל כך מהסכנות. [...] סיכומי של דבר, עירנו כולה משמשת בית-מדרשה ליוון; [...] ולפיכך ישתאו עלינו גם בנידורנו וגם הדורות הבאים...

מתוך נאומו של פריקלס בטכס הלוויית מתי המלחמה (אתונה, 431 לפנה"ס), ע"פ תוקידידס: 'תולדות מלחמת פילופוניס', תרגם א.א. הלוי, מוסד ביאליק, תשי"ט, עמ' 89–91

אולם על אף שההרצאות לא היו כה מקוריות כפי שמחברן דימה בנפשו, השפעתן אכן הייתה רבה יותר מזו של החיבורים הקודמים בנושא, וכמה מהנושאים שקרוסמן העלה לראשונה היו לצירים מרכזיים בפולמוס. אחד המוטיבים החשובים הוא הנגדת דמותו של אפלטון עם זו של סוקרטס. סוקרטס היה, לפי קרוסמן,¹⁶ תמצית הדמוקרטיזם האתונאי, אדם שהשכלתו שיקפה את מיטב החידושים של הפילוסופיה בת זמנו, רציונליסט מושבע שגאוותו הייתה על היותו אורח אתונה, "בית מדרשה של יוון", במלותיו של תוקידידס מתוך 'נאום האשכבה' שנשא פריקלס.¹⁷ עם זאת, רוב טענותיו של קרוסמן לגבי אופיו של סוקרטס אינן מעוגנות בדיאלוגים המוקדמים של אפלטון,

א ציטוט 'בית מדרשה של יוון', אחד משירי ההלל הרהוטים והמרגשים שהיו לדמוקרטיה מעולם, אינו מיוחס אצל קרוסמן למקור אצל תוקידידס, כנראה כיוון שנאום זה היה ידוע או לכל משכיל. דומני שאין זה בלתי הוגן להתייחס לציטוט כאל ניסיון לשבח את סוקרטס בעקיפין, ברמיזה לתפארת עירו כפי שנוסחה על ידי פריקלס/תוקידידס.

שאותם הוא מקבל כסמכות לקביעת אופיו של 'סוקרטס ההיסטורי',¹ אלא מניחות מראש את מה שקרל פופר יתאמץ כל כך להוכיח שנים מספר לאחר מכן: שסוקרטס היה פטריוט נלהב ואורח למופת של אותה אתונה פריקלאית, שפארה היה הדגם והמופת לדמוקרטיה המודרנית בכלל, ושמאפייניה נגדו את האידיאולוגיות הטוטליטריות החדשות.

לכאורה, קשה לראות מדוע היה בכלל צורך להקדים להתקפה על אפלטון שיריהלל למורו; אך למעשה, יש להגנה מראש על שמו הטוב של סוקרטס שני תפקידים חשובים. הראשון הוא, שבהגנתו על סוקרטס מונע קרוסמן את הרושם כאילו כל הפילוסופיה היוונית פסולה בעיניו, וזה מאפשר לו להמשיך ולהציג את עצמו כמגן הרוח האמיתית של ההגות המדינית היוונית, ולתקוף מעמדה זו את אפלטון ואת דעותיו. כאשר הוא מאזכר את אפלטון כמי ששיבש את תורתו המקורית של סוקרטס בדומה למה שעשה פאולוס לתורתו של ישו,² הוא משתמש באותו פעלול רטורי שאפשר לדורות של מתנגדים לנצרות לשמור על מראית-עין של קרבה אליה בלי שהסכימו אף לאחד מעיקריה. התפקיד השני שיש להגנה על סוקרטס כעל דמוקרט נלהב הוא לאפשר להציב אותו כניגוד לתלמידו, שאותו עומדים להוקיע כריאקציונר, טוטליטר וכו'. ההנגדה שנוצרת בין התלמיד לרבו תהווה מקבילה דרמטית למאבקים הפוליטיים בהיסטוריה ובזמן המודרני. במאבקים אלה סוקרטס מסמל את אתונה של האידיאל הפריקלאי, ואת הדמוקרטיה הליברלית המתגוננת מתוך רוח קרב ועליונות מוסרית מפני מה שדמותו של אפלטון מייצגת: הברבריות האפל של ספרטה והמדינות הפשיסטיות. סיטואציות דרמטיות מקבילות אלה – אתונה הנאורה נאבקת על חייה מול כוחות האופל של ספרטה, ומדינות המערב הדמוקרטי מול המדינות הפשיסטיות – הופיעו במובלע גם אצל פייט, אולם פיתוח התמונה והאנשת הדמויות המובילות כ'סוקרטס' ו'אפלטון' הם פיתוחי המיוחדים של קרוסמן.

תרומה נוספת של קרוסמן לדיון היא ביצירת אנלוגיה בין הצעתו של אפלטון ב'הרפובליקה' להשתמש ב'שקר אציל' ובין מיתוסים לאומיים מפוברקים.³ השקר עליו המליץ אפלטון נועד לשמור על הצייתנות של פשוטי העם, במקרה שיחוש שהשלטון התקיף של השומרים אולי אינו בנוי על הצדק המושלם.⁴ על פי קרוסמן, אין הצעה זו

א כידוע, אחת הבעיות החמורות בהתייחסות ל'תורה סוקרטית' כלשהי היא העובדה שהוא לא השאיר אחריו כתבים משלו, ואת המסקנות מ'תורתו' אנו נאלצים להסיק על סמך מידע מיד שנייה, ובעיקר מאפלטון.

ב 'שקר אציל' ('a noble lie') הוא בהתאם לקרוסמן ולמתרגמים אחרים. מינוחו של אפלטון ביוונית חסר את הקונוטציה המוסרית השלילית שיש ל'שקר', ואולם לא קל לתרגמו בדיוקנות. ההאשמה של ווילד (Wild: 1974, עמ' 867-868) כאילו קרוסמן ופופר שוגים בתרגום בצורה חמורה היא מוגזמת.

ג תוכן ה'שקר' המוצע הוא תאור בני העיר כמחולקים מטבעם לפי מתכות: זהב, כסף, נחושת וברזל, והעברת המסר שאם השלטון לא יהיה בידי הוהובים והכסופים, העיר תיפול (Plato: 1987, עמ' 415).

שונה מהשימוש במכונת תעמולה מודרנית; ובעיניו, הדברים מעלים תמונה אקטואלית מצמררת:¹⁸

בישקר אצילי התכוון אפלטון לתעמולה, לטכניקה לשליטה בהתנהגותו של הרוב הטיפש. [...] למקבילה מודרנית ומקברית השווה [עם] נאואו של היטלר בעצרת בנירנברג ב־1934.

הפוליס האידיאלית של אפלטון אמונה, אם כן, על השימוש בכלים טוטליטריים כדי להשיג את מטרתה הגדולה: מניעת מלחמת מעמדות והתקוממות הפועלים על מושליהם.¹⁹ "הפילוסופיה של אפלטון", מסכם קרוסמן, "היא המתקפה הפראית והמעמיקה ביותר על עקרונות הליברליות שההיסטוריה מסוגלת להראות".²⁰ אכן, אין אצל אפלטון ולו רמז לאמון בתבונתו של 'האזרח הפשוט' לבחור בעצמו את המסלול הטוב והצודק לניהול חיי המדינה. אך האם באמת מדובר ב'מתקפה פראית'? האם הנכונות להשתמש בשקר שלא מתוך כוונת זדון, אלא כדי להסביר להמוני הנבערים מדעת אמת עמוקה וחיונית דרך אגדה, שקולה בהכרח לתעמולה הרצחנית והצינית של מנגנון התעמולה הנאצי? דומה שהדמיון שקרוסמן מצא בין אפלטון לנאציזם בעניינים אחרים סחף אותו עד כדי חיפוש זהות גם במקום שבו אין למצוא אותה, שהרי הוא אינו טוען שדמוקרטיה ליבראלית איננה משקרת לאזרחיה לעולם, או שאם היא עושה כן היא מפעילה בהכרח רק תעמולה שסופה אלימות ורצח.

"כך היה ה-SA" ציור מאמצע שנות השלושים של הצייר הנאצי אלק אָבר. לפי המקטרגים, חייל המשמר הנאצי הוקם במתכונת ה"שומרים" של אפלטון

בהמשך הספר יש פרק המוקדש להשערה על הדעות שהיו לאפלטון על הנאציזם, אילו חי בימינו. בפרק זה משער קרוסמן שאפלטון היה מתנגד לגזענות של המדינה הנאצית, והיה מוצא ששעבוד האוניברסיטאות ל"תעמולה המונית ולחצאי-אמיתות סופיסטיות" הוא שיבוש חמור של העיקר האפלטוני של החיפוש אחר האמת.²¹ מתוך כך אפשר להבין, שלטענתו של קרוסמן, אפלטון תמך בשימוש בתעמולה רק בתנאי שהשומרים ידעו כל העת שאין בה אמת, אך לעומת זאת הוא היה מגנה את הפילוסופים הנאצים על כי האמינו במוצא פיהם. לפנינו אפוא הבדלים בשתי רמות: ראשית, מנוסחת הנחה שהדרך שבה אפלטון הציע להסתיר את האמת מאזרחי עיר-המדינה האפלטונית הייתה עדיפה מבחינה מוסרית, ושנית, אין ספק שגם לשיטתו של קרוסמן, השקר האצילי של אפלטון אינו פיקציה מוחלטת אלא צורה פשטנית של אמת עמוקה יותר שהיה הכרח לשנותה כדי שהאזרחים הבורים יוכלו להבינה.

היכולת שקרוסמן מייחס לאפלטון המודרני, יציר רוחו, להתנשא מעל מנגנון התעמולה הנאצי מוכיחה שקרוסמן נסוג במידה רבה מטענתו כאילו הדמיון הצורני בין מנגנוני התעמולה של אפלטון והנאצים גורר דמיון מוסרי ביניהם. יש בהבחנה זו המחשה לכך שבהשוואתו הקודמת נגרר קרוסמן אחר הדמיון החיצוני באופיים האוטוריטרי של המשטרים, עד כדי כך שלרגע הוא גם הניח שהקרבה הייתה מהותית יותר. הבלבול בין ההצבעה על דמיונם החיצוני של תורת אפלטון והנאציזם, המתייחס לכך ששניהם מחייבים משטר אוטוריטרי (כמו גם הקומוניזם, הנצרות של ימי הביניים, הקונפוציאניזם וכו'), ובין הצגתם כשוויערך מוסריים, וכך גם כמקבילים היסטוריים, היווה גם בהמשך את אחד הגורמים העיקריים ללהט המיוחד של הפולמוס.

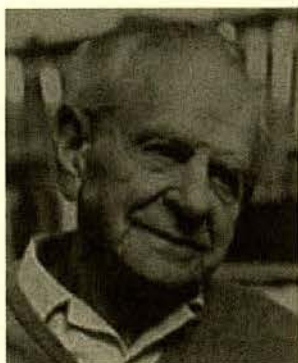
תרומה מקבילה, המסייעת להבין עד כמה דעתו של קרוסמן שיקפה הלך רוח כללי, ולא פריצת דרך ביקורתית, היא המאמר "האם היה אפלטון מקבל את המדינה הנאצית?" מאת אלפרד הרנלה (Hoernle: 1938), שהיה אז מרצה לפילוסופיה בדרום-אפריקה.²² נקודת המוצא של הרנלה היא שתפיסת העולם של הרודן המודרני דומה במובן מסוים לרעיון המדיני של הפילוסופים השולטים בפוליס האפלטונית. הרנלה מתייחס לעובדה ששני המשטרים – האפלטוני הדמיוני, והנאצי המציאותי (שאליו הוא התוודע לדבריו "מיד ראשונה")²² – מבוססים על מערך קבוע של נאמני האידיאולוגיה שאינם נבחרים על ידי האזרחים או נתונים לביקורתם. לתפיסתו, משמעותה של תכונה זו היא שיש זהות מבנית בין המשטרים, ולא רק ברמה של קווי אופי מסוימים, אלא שצורת המשטר בהם ממש זהה, למרות ההבדלים המתחייבים בארגון הפוליטי עצמו בין עיר-מדינה המונה כמה אלפי תושבים למדינת לאום המונה מיליונים. כבדרך אגב מוסיף הרנלה

א מאמר זה מבוסס על הרצאה שנישאה באפריל 1937, דהיינו לפני שניתן לייחסה להשפעת שידוריו של קרוסמן.

ומאזכר כמה הוגי דעות נאצים שמצאו קרבה בין אפלטון לבין עצמם, ובתוכם הנס גונתר שמצא השראה לגזענותו בתיאוריות ההכלאה של אפלטון – כלומר שראוי לשמר את המשך מצוינותו של מעמד השומרים בכך שזיווגם ייעשה תחת תכנון וביקורת, ובכך שייתנו פריבילגיות מיניות מיוחדות לאלה מהם שיוכיחו את עצמם בשדה הקרב.²³ הרנלה אינו טוען שזיקות אלה נובעות מהבנה נכונה של אפלטון, או שיש איזה דמיון תוכני בין המדינה האפלטונית והמשטר הנאצי, הוא רק מוטרד מהסכנה הגלומה באוטוריטריות הכוחנית של שני המשטרים, ומסיים את מאמרו בקריאה להגן ביתר 'מיליטנטיות' על הדמוקרטיה מפני אויביה.

האוורירה העוינת שנוצרה סביב תורת המדינה של אפלטון תרמה לפרסום התקפות אחרות עליו, שסיבתן לא הייתה החשיפה של יסודות אוטוריטריים בתורתו. אחד הבולטים בספרים שתקפו את אפלטון מזוויות שונות הוא ספרו מ-1940 של הפילוסוף האמריקאי אלבן ד' ווינספיר 'היווצרות הגותו של אפלטון' (ר' Winspear: 1974). טענת הספר היא שהפילוסופיה היוונית בכללותה מחולקת לשני זרמים עיקריים: תומכיו של הזרם הראשון, 'השמרני', באו מקרב אצולת בעלי הקרקעות הותיקה, ודעותיו התאפיינו בזיהוי הערכים התרבותיים של האצולה כהתגלמות של מצוינות מוסרית כללית ובהתנגדות למחקר מדעי, לתהפוכות מדיניות, ובמיוחד לדמוקרטיה. תומכי הזרם השני, 'המתקדם', היו ממעמד הסוחרים העירוניים, מתעשרים חדשים תומכי הדמוקרטיה, אשר התעניינו בעיקר בפילוסופיה של הטבע, וכן גם מקרב ה'סופיסטים' שעסקו בהקניית מיומנויות רטוריות לחניכיהם. על פי ווינספיר, אפלטון, כסוקרטס מורו, הוא המייצג המושלם של הפילוסופיה השמרנית, ותורת המדינה שלו היא הביטוי הקיצוני של הנטייה השמרנית להשליט מחדש על עיר-המדינה היוונית את עולם הערכים ההולך ונעלם של האצולה. למרות השתלבות הניתוח הזה באווירה הרווחת נגד אפלטון בעת הוצאת הספר, אין הוא מוצא ב'הרפובליקה' נטייה לטוטליטריות אלא לאריסטוקרטיות שמרנית פשוטה.

דעותיו של ווינספיר הותקפו לאחר מכן כ'מרקסיסטיות',²⁴ ואכן יש קרבה בינן לשתי נטיות שרווחו אז בקרב הוגי דעות מרקסיסטיים: ראשית, לחלק את כל התופעות בהיסטוריה למערכות של אירועים 'פרוגרסיביים' ו'רגרסיביים', בהתאם לדיאלקטיקה המרקסיסטית המקובלת, ושנית, לייחס את כל התופעות החברתיות להשפעת קיומם של מעמדות כלכליים יריבים. אולם, למרות ההתכחשות הבלתי סבירה של ווינספיר בהקדמה למהדורה השלישית של ספרו לדבר קיומם של יסודות מרקסיסטים בספרו, האבחנות שלו על הדרכים שבהן התנהל הפולמוס בנוגע לאפלטון היו חדות בהרבה מאלה של תוקפיו. במקום להיגרר כחבריו לויכוח לכינוי אפלטון במונח הטעון 'פשיסט', הוא העדיף לכנותו "ריאקציונר אידיאליסטי ואוטוריטרי";²⁵ כך הוא גילה רגישות

הפילוסוף קרל פופר (1902–1994)
מחבר "החברה הפתוחה ואויביה"

מסוימת לסכנה שבערבוב בין המאבקים של המאה העשרים ואלה של המאה הרביעית לפנה"ס. כמו כן, במהדורה המעודכנת של ספרו תקף ווינספיר את פופר על שקבע בטעות, ובשל נטיית לבו, שהחברה הבריטית היא אמנם 'חברה פתוחה'; על שלא השכיל להבחין בין המשטר הפרלמנטרי הבריטי ובין הדמוקרטיה האתונאית; וכן על הצגתו את דעותיו ומידותיו של סוקרטס כשונות באופן מהותי מאלה של תלמידו אפלטון.²⁶ כפי שנראה בסעיף הבא, יש הרבה מן האמת באבחנות אלה.

ג. המאמץ המלחמתי של קרל פופר

אין זה בלתי סביר שהפולמוס על סוגיית הטוטליטריות של אפלטון היה נשכח לגמרי מיד עם תום המלחמה, או אפילו כבר קודם לכן, אלמלא התערב בו קרל פופר. יוקרתו של פופר כפילוסוף הייתה רבה, בעיקר הודות לתפוצה הגדולה של ספרו מ־1934 'הלוגיקה של תגליות מדעיות' על הליך הגילוי והסקת מסקנות במדע הניסויי.²⁷ בהתקפתו על אפלטון הוא הפעיל נגדו את המוח החריף ביותר, את הביקורת החדה ביותר ואת המחקר היסודי ביותר שכוונו כלפיו עד אז. עצם המונומנטליות של ספרו מ־1945 'החברה הפתוחה ואויביה' (Popper: 1966), שרק חציו הראשון הוקדש לאפלטון (וחציו השני הוקדש להגל ולמרכס), הוסיפה להשפעה המיידית שהייתה לו. סך כל התכונות האלה של הספר היוו הסלמה ברורה של הפולמוס, הן ברמה האינטלקטואלית והן בחשיבות מהלכיו ותוצאותיו.

טענתו המרכזית של פופר היא שהעיקרון הפילוסופי המצוי ביסוד התורות הטוטליטריות הוא ה'היסטוריציזם', קרי, ציפייה שההיסטוריה תתנהג בצורה חוקית וניתנת לחיזוי מראש; ציפייה זו גוררת ייחוס פשר מוסרי, ולפיכך תכלית, להתרחשויות היסטוריות וחברתיות. לפי פופר, נטייה זו מתבטאת אצל אפלטון בקביעה שהשינויים במבנים המדיניים של חברת בני האדם מהווים תהליך מתמיד של הדרדרות – קביעה המעידה על ייחוס ערך מוסרי שונה לשלבים השונים של התהליך ההיסטורי. התיאור המתבקש מכך, של צורת הממשל האחת שבהכרח תהיה טובה מכל האחרות, הוא היעד שאפלטון נוטל על עצמו.²⁸ לפי פופר, כאשר מערכת מדינית נבנית לפי תפיסה בסיסית שגויה זו, היא מובילה בהכרח לנכונות ליצור 'חברה סגורה' שבה המחוקק מניח שהוא יודע באופן מושלם כיצד לנהל את מדינתו, ולכן הוא נוטה לנתב בכפייה את חיי האזרחים לקידום ה'טוב' בהתאם לתפיסתו. חירותם, אושרם, ומעמדם האינטלקטואלי, הכלכלי

והחברתי של האזרחים, מתוכננים וממודרים אז גם הם לפי אותו עיקרון. לדעת פופר, מתכנני החברות ה'סגורות' שוגים הן במטרתם והן בשיטתם: הרצון לתקן את החברה באופן כוללני מחייב שימוש באלמות נגד הפרטים הסוררים שאינם מתאימים למדינה האידיאלית,²⁸ ומכיוון שאי אפשר לצפות מראש את מלוא ההשפעות של שינויים חברתיים מרחיקי לכת, הרי שבמהלך ניסיונם של השליטים להשליט את האידיאל על המציאות היומיומית הם מחטיאים בהכרח את המטרות הטובות שלשמן מבוצע ה'טיהור'.²⁹

דברים אלה אמנם לא היו חדשים בעת כתיבתם, אולם בהירות הניסוח בספרו של פופר, וחרירותו, השפיעו על קהל רחב ביותר והנחילו את מושגיו ואת דרכי התייחסותו לרבים מהמתדיינים בשאלת מהות המשטרים הטוטליטריים גם בשנים שלאחר המלחמה, דיון שהמשיך כאמור לעורר עניין רב במידה רבה הודות לספר זה. תפוצתם הנרחבת של הספר ושל הרעיונות שבו גרמה לכך שעד היום ישנם עוד רבים שממשיכים לחשוב שפופר היה הראשון שהגה אותם, אף שלמעשה, עיקר טענותיו, כמו גם מושגי התייחסותו להגדרת הסוגיה, מקורם אצל קודמיו.

תופעה זו מובהקת במיוחד בהתייחסותו של פופר לאפלטון.³ לדוגמה, מיד בתחילת הפרק הראשון מובאים ציטוטים מפריקלס (כרגיל, מנאום הלוויה המובא בתוקידידס), ומאפלטון, והם מונגדים זה לזה, בדיוק כפי שכבר ראינו אצל פייט ואצל צ'פמן.³⁰ אולם, כמו אצל צ'פמן, גיבורה האמיתי של אתונה הדמוקרטית אינו פריקלס, אלא סוקרטס. מבין השורות עולה שסוקרטס ואתונה הדמוקרטית, ואיביהם: אפלטון וה'סיעה הפרו-ספרטנית', היו בהלכי רוחם מקבילים קרובים לשני המחנות בעולם המודרני ובמלחמה העולמית. בין השאר, סוקרטס והיוונים המתקדמים נטו לתמוך קודם זמנם בביטול העבדות, או לפחות נהגו בעבדיהם בשוויוניות שנבעה מדעות הומאניסטיות.¹ ואילו אפלטון והאריסטוקרטים שאותם הוא מייצג תמכו בגזענות ובלאומנות גסה,⁷ שאותה

א בסכמו את דברי אפלטון כיצד על הפילוסוף לנהוג בעת הקמת הרפובליקה האוטופית, כותב פופר (I, עמ' 166): "He must eradicate the existing institutions and traditions. He must purify, purge, expel, banish and kill"

ב אינני מתכוון להאשים את פופר בניסיון מכוון להיבנות על מחקרם של אחרים, שכן פופר טען (I, עמ' 216-217) שבעת כתיבת הספר הכיר רק את ספרו של קרוסמן, ואין סיבה להטיל ספק בכך. אף שבעת הוצאת המהדורות המאוחרות של הספר כבר הובאו לידיעתו ספרים אחרים עם דעות "דומות לשלי" (שם), הוא אינו מייחס להן השפעה עליו וממעט לצטטם. דומה שעבורו לפחות, אשליית הראשוניות הייתה חשובה מכדי שיוותר עליה.

ג פופר, I, עמ' 71, 105, 334. ההוכחה של פופר לנטייתו השוויונית של סוקרטס היא הדרך שבה הוא מלמד את העבד ב'מנון'; הדוגמאות האחרות לדעות נגד העבדות קלושות במידה דומה. אולם לפחות הוא מכחיש את הדעה הקיצונית שהאתונאים כולם אכן רצו בפועל בשחרור העבדים (עמ' 336).

ד פופר, I, עמ' 51, 139-141, 272, II, עמ' 61. הטענה כאילו המתכות שמהן בני האדם עשויים (ראו לעיל, הערה 8) הן מאפיינים גזעיים לאומיים נראית לי מפוקפקת במיוחד, והטענה כאילו השומרים צריכים להבדל

הם המציאו ואשר היא מקורה של הלאומנות המודרנית, ובראשה – הגרמניות.³¹ לפי פופר, אפלטון והאריסטוקרטים שאתו תמכו עוד באווגניקה באמצעות שידוכים מתוכננים ורצח תינוקות,³² בשימוש פרוץ בתעמולה ניהיליסטית ומרושעת,³³ וכן בכך שהשלטון יימסר לצמיתות לכת קבועה של שליטים תורשתיים,³³ קרי – והם עצמם. ובעיני פופר, המזור מכל הוא שאפלטון האמין שאמת השיפוט המוסרית היחידה שבה יש למדוד את המשטר האידיאלי שלו היא הצלחתו בהשתלטות כוחנית על שכנותיו.²

חלק מטענות אלה מעוגן היטב בדבריו של אפלטון ב'הרפובליקה', אחרות מפוקפקות למדי; אך כולן מושפעות בבירור מהתמונה הפופולרית של חטאי המשטרים הפשיסטים בגרמניה ובאיטליה, המאפילה לעיתים על המציאות של הפוליטיקה היוונית ושל תפיסותיו של אפלטון. הדיון, שלכאורה נועד לגלות את מהות המשטרים ה'טוטליטריים' בחשיפת שורשיהם ההיסטוריים, הפך אצל פופר להתקפה על אותם ה'שורשים', שבה הקטיגור מעלה לדוכן העדים את 'פירותיהם'. אפילו אם פופר הצליח ואיתר, למשל, גזענות שבאמת קיימת בתורתו של אפלטון, הרי שעיקר האשמה שאפשר לייחס לתורה זו נובע מתוצאות הזוועה של הגזענות בדורו של פופר. לפי המידע החסר על טבע האדם שעמד לרשותו של אפלטון, אפשר שתפיסת עולם גזענית אולי לא היתה מסקנה בלתי סבירה. אין ספק שפופר צדק כשהוקיע דעות אלו, בהשתמשו במידע הרב שהצטבר מאז על הנושא; אולם קשה לראות כיצד האיר בכך את מושאי מחקרו.

פופר טוען שהשליטים הטוטליטריים המודרניים אינם נושא לדיון בספר,³⁴ אולם דומה שגישה זו נבחרה יותר למען היתרון הפולמוסי שבאובייקטיביות, מאשר מתוך כוונה אמיתית לבחון את האפלטוניזם בלא משוא-פנים. הספר הוא בבירור התקפה שקופה למדי על העקרונות של המדינה הנאצית במסווה של ניתוח היסטורי. חלק ניכר מהצלחתו של ניתוח זה הוא בחשיפת עקרונות ה'טוטליטריזם' וה'היסטוריציזם' ובהתקפה עליהם, כביכול בהתגלמותם היסודית והטהורה, אך למעשה תוך פנייה מתמדת ליישום הנאצי של עקרונות אלו.³ יש לזכור בהקשר זה את הודאתו המאוחרת של פופר (Popper:

גזעית מהאזרחים תמוהה. כאמור, היו גם הוגים נאצים שמצאו ביסוס לגזענותם באפלטון; אולם אין פירוש הדבר שעשו זאת בצדק.

א פופר, I, עמ' 51-52, 227-228. דברים אלה אמנם מופיעים במפורש אצל אפלטון, אך אחדים ממבקריו לא גינו אותו בעניין זה, בטענה שמנהיגים אלה רווחו בימיו של אפלטון במקומות רבים מחוץ לאתונה. בניגוד אליהם, פופר מוצא שאין להימנע מגינויו של אפלטון גם בעניין מהותי זה.

ב פופר, II, עמ' 66. זו המשונה בהאשמותיו של פופר, שכן אפלטון מייחס חשיבות מעל לכל לארגון פנימי 'צודק' של העיר, וכמעט שאינו דן כלל ביחסי החוץ שלה. ההאשמה הזו, שאיננה מלווה במראי מקום או בריון מפורט יותר, אינה יכולה להיות אלא פליטת קולמוס; אולם זו פליטת קולמוס שמלמדת הרבה על אופני התייחסותו של פופר לאפלטון: דבקותם של הגל ושל ספארטה בכוחות כלפי מדינות זרות (I, עמ' 182) היא, כנראה, סימן בדוק לכך שאפלטון הסכים אתם בסתר לב.

ג דוגמא נאה יש בעמוד 174, שבו מנתח פופר את המסקנות האפשריות מהשוואת המדינה לאורגניזם. "משום כך אין זה מפתיע שמרבית הניסיונות ליישם את התיאוריה האורגנית לחברה שלנו הם צורות מוסוות

1974, עמ' 91) שספרו 'החברה הפתוחה ואיביה' הוא "מאמץ המלחמה שלי", ואולי גם לתהות אם בחירתם של מרכס והגל הגרמניים – במקום, למשל, רוסו והובס – כמושא להתקפה בחציו השני של הספר הייתה מקרית.

הכללת הניתוח של תורת אפלטון בספר מתבססת על 'היסטוריציון' שמצוי, כביכול, בתורת אפלטון; אך למעשה אצל פופר אנו מוצאים היסטוריציון לא פחות מאצל אפלטון, וגם פופר שופט את מושאי מחקריו לפי התאמתם למושגיו שלו. הוא מחפש ומוצא בהיסטוריה של יוון העתיקה מקבילה מושלמת למערכת הכוחות האידיאולוגיים שהוא מאבחן בעולם סביבו. אולם דומה שללא גישה כזאת, לא היה הפולמוס הזה מתקיים.

ד. מתקפת הנגד

דברים קשים כל כך כנגד אחת הדמויות המרכזיות במסורת הפילוסופית המערבית לא יכלו להיאמר בלי שתבוא תגובת נגד. לא מפתיע שבמערב לא היה אף פילוסוף משמעותי אחד שבחר לאמץ את הטענה שקיימת זהות בין תורת המדינה האפלטונית לבין האידיאולוגיה הטוטליטרית, ולצאת להגנת שתיהן כאחת. גם לאחר שהמלחמה נסתיימה לא התירה האווירה הציבורית להגן בפומבי על השקפות העולם שגרמו בעבר המיידים להרג וסבל איומים כל כך, אפילו אם נותר אי שם איזה הוגה דעות שיהיה קהה חושים ומנותק עד כדי לתמוך בהן באופן פרטי. לכן, כל התקפות הנגד על המאמרים שזיהו את אפלטון עם הטוטליטריות אופיינו בניסיון לשלול את הטענות שעליהם התבססו תוקפיו של אפלטון.

רוב החיבורים הללו התבססו על מציאת נקודות תורפה נקודתיות במערך הטענות נגד אפלטון ובחינתן, במטרה להפריך את כלל ההאשמות. דוגמא נאה לכך יש בהתחלת ספרו של ג'ון ווילד (Wild: 1953), 'האויבים המודרניים של אפלטון ותיאוריית החוק הטבעי'. ווילד מטפל, נקודה אחר נקודה, בהגנה על אפלטון מפני ההאשמות: בנטייה לאלימות, בטוטליטריות, באמונה בחוקיות היסטורית ובמודל אורגני למדינה, בגזענות, בריאקציונריות שבטית וכיוצא בזה. אולם זיכויו של אפלטון מההאשמות הללו אינו אלא החלק הראשון של טיהורו: ווילד מרגיש צורך גם לנסות ולהסביר את עצם קיומה של ההתקפה על אפלטון. טענתו היא שמתקיפיו של אפלטון התקשו להבין עד כמה יסודית הייתה אמונתו של אפלטון במערכת של חוק טבעי שעומדת בבסיס כל הקיום, ושממנה

של תעמולה למען חזרה לשבטיות." פופר אינו טוען כאן שאפלטון, שהשווה בין המדינה ובין אורגניזם, הוא חסיד של תחיה לאומית במתכונת שבטית-פרימיטיביסטית; כל טענתו היא שיש לדעות כאלה נטייה טבעית להתדרדר ל'שבטיות'. כל קורא בספר, במיוחד בעת הוצאתו לאור, לא יכול אלא להיזכר במרכזיותה של השבטיות בתורתם של הנאצים, וכך נוצר קישור בין אפלטון והנאצים גם במקום שם דעתם הפוכה, ובלי שהנאצים יזכרו במפורש.

הוא הסיק את מסקנותיו בתחומי הפוליטיקה וביתר התחומים. ווילד מוסיף וטוען שמערכת המבוססת על הנחה מוקדמת של חוקיות טבעית היא הכרחית, ושהשקפותיו של אפלטון בעניין חוק הטבע הן סבירות. המעניין ביותר בספר אינו הניסיון לטהר את אפלטון מהדעות השגויות והמסוכנות שייחס לו פופר, אלא העובדה שווילד מקבל במלואן את אבחנותיו של פופר על אותן שגיאות; ווילד יכול היה לנסות ולהדגים שאמונה בחוקיות היסטורית איננה אם כל השגיאות בפילוסופיה, אך בוחר תחת זאת להראות, בחוסר סבירות מסוים, שאפלטון כלל לא סבר כך. למעשה מטרת חיבורו אינה לתקוף את דעותיו של פופר אלא להוציא את אפלטון מקבוצת הנאשמים של 'אויבי החברה הפתוחה'.

עוד מחבר שחש להגנתו של אפלטון מההאשמות שהוטחו בו במהלך המלחמה היה רונלד לוינסון (Levinson: 1953). שם ספרו, 'להגנת אפלטון', מטביע כבר על הכריכה את כוונת הספר, והמינוח הצבאי שהוא בוחר בו: 'הגנה' – לעומת ה'התקפה' של פופר, שכזכור, ולא במקרה, הגדיר את אפלטון 'אויב' – ממשיך, כמו ווילד, את הקלישאה של הדיון ב'פשיזם' של אפלטון כסוגיה כמוצבאית. דחיפותה של מלאכת ההגנה בעיניו של לוינסון ניכרת בהיקף העצום של ספרו; הדיון המעמיק בכל הנקודות שהעלו פייט, קרוסמן ופופר, ובכמה עניינים נוספים שעלו בחיבורים שוליים יותר, תופס יותר משש מאות עמודים, מספר שאינו קטן בהרבה ממספר העמודים הכולל של הספרים שמולם לוינסון 'מתגונן'. בסך הכל, למרות היסודיות וההעמקה של הספר, מבחינת המתכונת אין בו חידוש משמעותי: גם הוא עושה ניסיון לבטל באופן פרטני את כל העמדות העוינות לאפלטון, בדרך של איתור ההאשמות הספציפיות של פופר וחבריו וסתירתן אחת לאחת. דבקו של לוינסון בשיטה זו היא יסודית כל כך שהוא אפילו מצרף טבלה מסודרת של סיכומי כל הטענות נגד אפלטון שבהן הוא דן בפרקים על פי סדרם.⁴

באופן משונה למדי, בין החיבורים שמפניהם ניסה לוינסון להתגונן במיוחד מצוי גם ספרו של צ'פמן, שכזכור, לא היה למעשה חלק מהפולמוס על ה'פשיזם' של אפלטון, אלא ביטא שאטנפש מהתנהגותם החברתית של אפלטון וידידיו האריסטוקרטים ומהקלילות והאמביוולנטיות שהוא מצא בכתביו. הסיבה שלוינסון בוחר לכלול גם את 'לוקיאנוס, אפלטון והמוסר היווני' (Chapman: 1931) בין מושאי דיונו היא ככל הנראה עצם העזתו של צ'פמן שלא לחלוק את הכבוד הראוי ל"עץ הקדמון של הפילוסופיה האפלטונית, שעדיין מושרש עמוק בתרבותנו המערבית, ושענפיו העליונים קולטים את אורה של שמש אוניברסלית".³⁵ במקומות רבים בספר מצויות הערות אגב החושפות את כעסו של לוינסון על עצם ההתקפה על המורשת המפוארת של התורה האפלטונית,

א למשל, בפרק 6 מזכה לוינסון את אפלטון מההאשמות הבאות, לפי הסדר: ההתנגדות (לפי השערותו של פופר) לתנועה האתונאית לשחרור העבדים (עמ' 139-195), תמיכה ברצח תינוקות חולניים (עמ' 195-201), גזענות (עמ' 201-232), וכן הלאה לאורך כל הספר. טבלת הסיכום היא בעמ' 46-47.

שאפילו אם היא שגויה בחלקה, הרי שמטרתה הסופית בהשלמת הצדק והטוב בחיי הפרט והחברה היא המקור למיטב שבמדינה המודרנית.³⁶

ה. סיכום

למרות שאחדים מהמתפלמסים, ובמיוחד קרל פופר, ניסו לדון בשאלת הטוטליטריות של אפלטון כאילו אין מלחמה משתוללת בחוץ וכאילו לא המלחמה היא הגורם העיקרי, אם לא היחיד, להתעניינותם בנושא, עובדה היא שלאחר אמצע שנות החמישים לא נוספו כמעט קולות חדשים לוויכוח. רנפורד במברו (Bambrough: 1962) כבר מסכם את הפולמוס כאילו הוא פרק חתום. למעט דוגמא אחת (Verseyne: 1971), לא נתפרסם מאז אמצע שנות השישים אפילו מאמר רציני אחד המתייחס לטוטליטריות של אפלטון בנושא המצריך דיון. מאמרים בודדים המוסיפים להופיע מפעם לפעם בכתבי עת נידחים למדי, פרי עטם של מחברים אלמונים שמנסים לשווא להעלות לדיון מחודש משהו מהנקודות שהלהיטו רבים וטובים בשנותיו ה'חמות' של הפולמוס, הם היוצאים מהכלל שמוכיחים את הכלל.

לא עברו אלא שנים מועטות לאחר שוך הפולמוס, והדעה הכללית על מקומו של הפשיוס אצל אפלטון כבר הייתה ש"לטעון, כפי שנעשה מדי פעם, שאפלטון היה מברך על המשטר הפשיסטי או הנאצי זה באמת אווילי (preposterous)".³⁷ כפי שראינו, שני הצדדים בוויכוח העלו דברים של טעם; אולם אולי בסך הכל אין זה מפתיע שלאחר שנסתיים הויכוח חזרה ההשקפה על אפלטון להיות כמעט זהה לזו שהייתה בטרם התחיל. רוב הפילוסופים שכחו עד מהרה את התביעה שהעלו תוקפיו של אפלטון למהפכה בהתייחסות אליו. גם כאשר הסכימו רבים מהם שיש הרבה מהמפוקפק ומהטוטליטרי, או לכל הפחות אנטי-דמוקרטי, בתורת המדינה של אפלטון, לא יכלו להתכחש להשפעתה העצומה על ההיסטוריה של המחשבה והמעשה המדיניים, ועליהם עצמם. את תורת המדינה של אפלטון מוסיפים ללמוד ולחקור, אף שבדרך כלל מוסיפים לפניה הערת אזהרה: "אל תנסו זאת בבית!"

לטעמי, הנקודה המעניינת בפולמוס היא האופן הבלתי מודע שבו הדיון ביוון העתיקה חזר וגלש לשימוש בקלישאות של המצב המדיני והאידיאולוגי בן-הזמן. גלישה זו, אף שהייתה למעשה הגורם שהניע תמיד את הפולמוס, הייתה גם המקור לחולשתו הגדולה; היא היתה לסיבה שכמעט מיד עם סילוק הנסיבות ההיסטוריות, נעלם גם הפולמוס בקול ענות חלושה, ותוך שנים מעטות הפך ללא יותר מקוריוו פילוסופי-היסטורי. מן המוסכמות היום שאין גישה היסטורית 'אובייקטיבית'; ושתודעתו האישית של המשקיף צובעת בהכרח כל השקפה על המציאות, ובכלל זה על העבר. אולם ייתכן שאין הרבה דוגמאות מאלפות כל כך לסכנת ההפרזה בעניין זה כמו עקרותו הסופית של הדיון באפלטון כנאצי טרם זמנו.

מראי מקום

קרוסמן, עמ' 84-85.	20	ברקר: 1906, עמ' 137-163.	1
קרוסמן, עמ' 154.	21	ברקר: 1906, עמ' 156-157.	2
הרנלה, עמ' 167.	22	ברקר: 1918, עמ' 238-276.	3
הרנלה, עמ' 178-181.	23	צ'פמן עמ' 132.	4
ר' Levinson: 1953, עמ' 583.	24	פייט, עמ' v, 292.	5
ווינספיר, עמ' 228.	25	פייט, עמ' 2-6.	6
ווינספיר, עמ' 1-2.	26	פייט, עמ' 174-175.	7
ר' Williams: 1989, עמ' 21-22.	27	פייט, עמ' 90-95.	8
פופר, I, עמ' 24-25, 84.	28	פייט, עמ' 138, 213-214, 215.	9
פופר, I, עמ' 161-162.	29	פייט, עמ' 142-143.	10
פופר, I, עמ' 7.	30	פייט, עמ' 150-151.	11
פופר, II, עמ' 50-51, 279-278.	31	פייט, עמ' 218-219, 244.	12
פופר, I, עמ' 142-143, 184, 336.	32	פייט, עמ' 293.	13
פופר, I, עמ' 48-49.	33	קרוסמן, עמ' 7.	14
ר' הערתו ב"ז, עמ' 337.	34	ר' Car: 1964, עמ' 92.	15
לוינסון, עמ' viii.	35	קרוסמן, עמ' 33, 39.	16
לוינסון, עמ' 576-577.	36	קרוסמן, עמ' 61.	17
ר' Field: 1969, עמ' 150.	37	קרוסמן, עמ' 82, 83.	18
		קרוסמן, עמ' 147-149.	19

מקורות

- Bambrough, J. Renford, "Plato's Modern Friends and Enemies," *Philosophy*, 37, 1962, reprinted in *Plato, Popper and Politics*, ed. J. R. Bambrough, Cambridge, 1967.
- Barker, Ernest, *Greek Political Theory: Plato and his successors*, London, 1918.
- , *The Political Thought of Plato and Aristotle*, New York, 1906.
- Carr, Edward H., *What Is History?*, Harmondsworth, 1964.
- Chapman, John Jay, *Lucian, Plato and Greek Morals*, Cambridge, Mass., 1931.
- Crossman, Richard H. S., *Plato Today*, 2nd ed., London, 1963.
- Field, Guy C., *The Philosophy of Plato*, 2nd ed., Oxford, 1969.
- Fite, Warner, *The Platonic Legend*, New York, 1934.
- Gomperz, Theodor, *The Greek Thinkers*, tr. G. G. Berry, London, 1905.
- Grote, George, *Plato and the Other Companions of Sokrates*, 2nd ed., London, 1888.

- Hoernle, R. L., "Would Plato Have Approved of the National-Socialist State?" *Philosophy*, 13, 1938, reprinted in *Plato, Popper and Politics*, ed. J. R. Bambrough, Cambridge, 1967.
- Levinson, Ronald B., *In Defense of Plato*, Cambridge, Mass., 1953.
- Plato, *The Republic*, ed., tr., intro. H.D.P Lee, Harmondsworth, 1987.
- Popper, Karl Raimund, *The Open Society and its Enemies*, Volume I: *The Spell of Plato*, Volume II: *The High Tide of Prophecy – Hegel, Marx, and the Aftermath*, 5th ed., London, 1966.
- , "Intellectual Autobiography," in *The Philosophy of Karl Popper*, ed. Paul A. Schilpp, La Salle, 1974.
- Verseyeni, Laszlo G., "Plato and his Liberal Opponents," *Philosophy*, 46, 1971.
- Wild, John, *The Modern Enemies of Plato and the Theory of Natural Law*, Chicago, 1953.
- , "Popper's Interpretation of Plato," in *The Philosophy of Karl Popper*, ed. Paul A. Schilpp, La Salle, 1974.
- Williams, Douglas E., *Truth, Hope and Power: the thought of Karl Popper*, Toronto, 1989.
- Winspear, Alban Dewes, *The Genesis of Plato's Thought*, 3rd ed., Montreal, 1974.